

Tankemagt - tanketvang

Kock, Christian Erik J

Published in:
Herrens Mark

Publication date:
2014

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):
Kock, C. E. J. (2014). Tankemagt - tanketvang. *Herrens Mark*, 8(8), 20-35. [2].

TANKEMAGT

- TANKETVANG

Af professor, dr. phil. Christian Erik J. Kock

Detektiven Sherlock Holmes 'levede' i dronning Victorias tid, men nutidige tv-serier og film viser at han stadig fascinerer. Det skyldes ikke mindst hans måde at tænke på, hvor han ud fra små tegn regner ud hvad fremmede folks baggrund er, og hvordan en forbrydelse er begået. Romanen *The Sign of Four* ("De fires tegn") fra 1890 begynder med et kapitel hvor Holmes selv forklarer sine metoder. Det hedder "The Science of Deduction".

Holmes bruger ordet *deduktion* mange gange når han forklarer hvordan han regner alting ud - til Dr. Watsons og andres store forbløffelse. Vi vil gå tilbage til begrebets udspring og vende tilbage til Holmes senere.

Deduktion kommer af det latinske *deducere*, der betyder at af-lede. Det er det man gør i matematik – faktisk er *al* matematik deduktion. Man har noget man går ud fra som givet, og ud fra det afleder man hvad der så *også* må være tilfældet. Man *beviser* det. Et matematisk bevis er en form for argumentation man ikke kan modsige. Det er *tvungende*.

DET TVINGENDE BEVIS

Den græske tænker Pythagoras fra 500-tallet f.K. har lagt navn til en læresætning om retvinklede trekanter. Han kendte et eller flere beviser for at kvadraterne på en sådan trekants to korte sider tilsammen har samme areal som kvadratet på den tredje side. Det lærer man i alle skoler. Tegner man en trekant med siderne 3, 4 og 5, bliver den retvinklet, og det stemmer med at $3 \times 3 + 4 \times 4 = 5 \times 5$. Pythagoras mente at alt i naturen var gennemsyret af hele tal (som f.eks. 3, 4 og 5), og at *alle* tal kunne udtrykkes som brøker af hele tal. Men ifølge en legende beviste en elev af Pythagoras at forholdet mellem diagonalen og siden i et kvadrat *aldrig* kan udtrykkes som en brøk af hele tal – forholdet er det man kalder et *irrationalt* tal. Det skal have bevirket at Pythagoras og hans andre elever druknede den arme mand som straf.

Vesten første store filosof der nedskrev sin filosofi, var Platon. Han anså matematisk bevisførelse som et forbillede for *al* slags menneskelig erkendelse. Med andre ord, man kan finde uimodsigelige sandheder om alle slags emner – også etiske og politiske – ved deduktion. I dialogen

Menon lader Platon Sokrates stille en opgave til en ung slave: Han skal ud fra et givet kvadrat tegne et dobbelt så stort kvadrat. Slaven erkender (hjulpet af Sokrates) at løsningen er et kvadrat hvis side er lig med *diagonalen* i det oprindelige kvadrat. Det sker i en proces hvor de to sammen går ét skridt ad gangen som ikke *kan* betvivles - en deduktionsproces. Og sådan kan man gå frem i al tænkning, mente Platon - om alle slags ting.

Denne tro finder vi op gennem den vestlige kulturs historie, også på områder hvor mange ville anse det for umuligt. I middelalderen søgte man deduktivt at bevise Guds eksistens – som dermed ikke skulle være en trossag. En biskop fra 1000-tallet ved navn Anselm af Canterbury formulerede et berømt gudsbevis, der bl.a. udtrykkes sådan:

Det er muligt at tænke sig noget som ikke kan tænkes *ikke* at eksistere; og dette noget er større end noget der *kan* tænkes ikke at eksistere. Derfor, hvis det-større-end-hvilket-intet-kan tænkes ("id quo maius nequit cogitari"), kan tænkes ikke at eksistere, så vil det-større-end-hvilket-intet-kan tænkes, *ikke* være det-større-end-hvilket-intet-kan tænkes; hvilket jo ikke kan være tilfældet. Derfor eksisterer det i sandhed, dette-større-end-hvilket-intet-kan tænkes, og det kan ikke tænkes *ikke* at eksistere. Og dette er dig, Gud, vor Herre.

Kort sagt, hvis det størst tænkelige (= Gud) ikke også har egenskaben 'eksistens', så ville det størst tænkelige *plus* egenskaben 'eksistens' være noget der er større end det størst tænkelige – men det er jo selvmodsigende. Ergo, Gud er bevist. Med til historien hører at beviset allerede hos middelalderens største teolog, Thomas Aquinas, blev draget i tvivl, og det er det blevet af filosoffer helt op i vor tid. Så noget kan der måske godt være i vejen med det som synes at være et 'tvingende' bevis.

Også i naturvidenskaben har man gennem alle perioder stræbt efter at få tvingende bevis. Den franske filosof René Descartes mente i 1600-tallet at blot man havde et helt sikkert udgangspunkt - men kun da - kunne man deduktivt aflede uomtvistelige sandheder. Tvist havde der jo været nok af i 1600-tallet, hvor en stor del af Europas befolkning gik til grunde i religionskrige (der handlede om hvis form for kristen sandhed der var den uomtvistelige). Descartes' udgangspunkt var "Jeg tænker, altså er jeg" - derfra kan man så aflede alt muligt. Han var også en stor matematiker, og han forsøgte sig som naturvidenskabsmand. Som i matematikken skulle man fra uimodsigelige principper gå videre ved deduktion, dvs. afvise alt som ikke var selvindlysende eller kunne afledes

af noget selvindlysende. Descartes' tanker herom udkom i bogen *Discours de la méthode* i 1637, som også havde tre tillæg, hvor han anvendte metoden på hhv. optik, 'meteorologi' (læren om himmellegemerne) og geometri. Han mente at man kunne udlede at hvidt lys er den grundlæggende, usammensatte form for lys. Men Isaac Newton påviste i 1672 at hvidt lys er sammensat af alle de andre farver. Descartes mente også at kunne deducere at tyngdekraften måtte være partiklers mekaniske tryk på hinanden, hvorimod Newton i 1687 påviste at den virkede gennem det tomme rum.

DEN USYNLIGE HÅND

Fælles for begge tænkere er at de brugte matematikken til at forstå naturen. At tyngdekraften virkede gennem det tomme rum, kunne iagttages; hvordan det gik til, kunne Newton ikke forklare, men han kunne beskrive det. Newtons metode var altså *ikke* deduktion – dets grundprincip var *induktion*: Han gik ud fra mange iagttagelser og ville derpå finde love, udtrykt i matematisk sprog, der stemte med iagttagelserne; men havde iagttagelserne modsagt lovene, havde lovene måttet ændres. (Det blev Newtons faktisk også, da Einsteins relativitetsteori kom til.)

Descartes og Newton (den sidste altså i en lidt misforstået udgave) kom til at inspirere intellektuelle i den følgende tid, 'oplysningstiden'. Her skabtes f.eks. den økonomiske videnskab med et værk af skotten Adam Smith, *The Wealth of Nations* fra 1776. Fra ham stammer tænkningen om *markedet* som samfundets grundlæggende mekanisme – sammenlignelig med tyngdekraften hos Newton. Det virker som en "usynlig hånd", skrev Smith – og den idé er brugt af utallige økonomer sidenhen, skønt den for Smith mest var en pædagogisk metafor.

Hvad kun få ved om Adam Smith, var at han også var retoriker og derfor tænkte over hvordan ord virker. Han skrev i sine *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* at "det giver os fornøjelse at se alle de fænomener som vi anså for de mest uforklarlige, deduceret ud fra et eller andet princip". Måske så Smith altså princippet om den tyngdekraftsagtige markedsmekanisme, hvorudfra alt kan deduceres, som en ren *retorisk strategi*. Han skrev videre at metoden med at bruge "first principles" og deducere ud fra dem "utvivlsomt er den mest filosofiske, og i enhver videnskab, enten den gælder etik ("Morals") eller naturvidenskab, er den langt mere genial, og af den grund mere spændende ("engaging") end den anden" (den aristoteliske, hvor man gør én iagttagelse ad gangen). Smith henviser her direkte til Descartes som forbillede. Vi ser altså at den økonomiske videnskabs grundlægger synes at opfatte den deduktive metode som noget man vælger fordi den *retorisk* er mere effektiv!

Og sådan er det måske blevet ved med at være. At man tilbyder en metode og en stil der tilsyneladende lover at alt det grumsede og svært forklarlige følger deduktivt af et eller flere grundprincipper, kan virke forførende på visse personlighedstyper – både blandt forskere og blandt almindelige mennesker. Ikke mindst i økonomien er det måske sådan – som vi skal se nedenfor.

Men lad os springe frem til Sherlock Holmes og hans ”science of deduction”. Han kalder det ”deduction” når han kan fortælle alt om en mand ud fra et blik på hans stok. Deduktion er også mulig, ja nødvendig, i forhold til religion, siger han i ”The Naval Treaty”: ”Vort højeste vidnesbyrd om Forsynets godhed forekommer mig at ligge i blomster. De tjener nemlig intet andet formål end at se dejlige ud, og kun et godt forsyn kunne tænkes at finde på sådan en gave til os mennesker.” Her kunne man indvende at Darwin på samme tid gav ganske andre forklaringer på blomsters indretning. Men vi ser også at det Holmes gør, faktisk *ikke* er deduktion – det er derimod at regne ’baglæns’ til en mulig og troværdig forklaring på der han ser.

Denne art tænkning blev af en anden tænker fra samtiden – Charles S. Peirce - kaldt *abduktion*. Det er – som induktion – imidlertid en tænkeform der aldrig kan være tvingende. Andre forklaringer kan jo altid tænkes. Denne forståelse af Holmes’ metode har bl.a. filosofen og romanforfatteren Umberto Eco fremlagt. Men igen ser vi altså hvor fristende og dragende selve ideen om deduktiv tænkning er.

Derfor er det værd at fastholde at deduktion kun spiller en *vis* rolle i menneskelig tænkning, men langt fra den eneste – selv ikke i den mest avancerede videnskab. Matematik er ganske vist rent deduktiv tænkning – men samtidig gælder det også at det at skabe matematik på højt niveau handler om kreativitet, idérigdom, iagttagelsesevne. Uden disse egenskaber finder matematikere ikke på hvilke veje de skal gå for at skabe deres deduktive beviser. Det kan man få et stærkt indtryk af i beretningen om det mest berømte matematiske bevis i moderne tid, publiceret i 1995 af den engelsk-amerikanske matematiker Andrew Wiles (det fyldte over 100 sider). Deri beviste Wiles en sætning som store matematikere forgæves havde kæmpet med i 358 år. I 1637 (samme år som Descartes udgav sin metodebog) skrev den franske amatørmatematiker Pierre de Fermat i margin på en bog at han havde fundet et smukt bevis for at der aldrig kan være noget tal x større end 2 sådan at $a^x + b^x = c^x$ (forudsat at a , b , c og x er hele tal). Men han skrev ikke hvad beviset var. Vi ved jo at $a^2 + b^2 = c^2$ kan gælde for mange tal, f.eks. $a = 3$, $b = 4$ og $c = 5$ (det passer på Pythagoras’ sætning for retvinklede trekanter). Wiles arbejdede med problemet i mange år og inddrog på kreativ vis vidt række forskellige grene af matematikken som tilsyneladende ikke havde med sagen at gøre

– det er alt sammen beskrevet i bogen *Fermat's Last Theorem* af Simon Singh. Arbejdet var kreativt, beviset deduktivt.

THE BIG BANG

Men går vi uden for matematikken, bare til fysik og astronomi, er deduktion kun én af de nødvendige argumenttyper. Vi kan se på teorien om ”*The Big Bang*”. Man er (meget forsimplet!) nået frem til teorien ad disse trin:

1) I en ’stjernetåge’ (galakse) finder man stjerner hvis lysstyrke varierer (’cepheider’). Det er *iagttagelse*.

2) Den amerikanske astronom Henrietta Leavitt opdager at lysstyrken af cepheider i samme galakse varierer langsommere, jo stærkere deres lysstyrke er; hun antager at dette gælder for *alle* cepheider og opstiller en formel for sammenhængen mellem størrelse og variationshastighed. Dette er *induktion*.

3) Man finder cepheider i andre galakser og måler deres lysstyrke set fra jorden. *Iagttagelse*.

4) Ud fra (2) kan man beregne deres størrelse, og ud fra (3) kan man så beregne afstanden til de galakser de er i. Det følger af (4) ved *deduktion*.

5) Man ved at lys fra lyskilder der flyver væk fra os, skifter farve (’rødforskydning’). Det ved man både fra *induktion* ud fra mange iagttagelser og fra *deduktion* ud love om lysets natur.

7) Jo mere rødforskydning, desto hurtigere flyver de væk. *Deduktion* igen.

8) Så kan man sammenholde afstanden til galakser med cepheider i, og deres fart væk fra os. Ren udregning (*deduktion*).

9) Så finder man at a) alle de galakser man kan se, flyver væk fra os, og b) jo længere væk de er, des større fart har de på. *Iagttagelse*.

10) Man antager at det gælder alle galakser. *Induktion*.

11) Alt dette kan (kun?) forklares med at de alle er udgået fra ét punkt på én gang (”the Big Bang”). Men man må så også antage at der findes en usynlig kraft der giver dem mere og mere fart på (’mørk energi’). Det er *abduktion*: Man ræsonnerer ’baglæns’ til en hypotese der giver ’den bedst mulige forklaring’ på foreliggende data.

12) Hvis denne teori er rigtig, kan man ved *deduktion* aflede en mængde ting der følger af teorien, og disse ting kan man så se om man kan iagttage. Mange af dem er faktisk blevet observeret og støtter dermed teorien. Hvad angår den mørke energi, er den dog stadig gådefuld.

Hvad vi kan se af dette eksempel, er at der findes mange slags argumenter, og selv i 'hård' naturvidenskab er der brug for dem alle i samarbejde - ikke blot deduktion, men induktion, abduktion og ikke mindst iagttagelsesevne, dvs. evne til at se ligheder, forskelle og andre mønstre i ting - en evne der er nært beslægtet med fantasi.

DEN RIGTIGE POLITIK?

Hertil kommer at den menneskelige tænkning handler om meget mere end naturvidenskaben. Videnskab handler om *hvad der er tilfældet* - i universet, i samfundet eller i menneskesindet. Men når vi diskuterer, er emnet lige så ofte af en anden art, nemlig hvad vi skal *gøre*. Det er det der er kernen i politik (som handler om fællesskabets handlinger) og i etik (som handler om individets handlinger). Og her kommer der komplikationer ind. I diskussioner om politik og etik er det ikke blot vigtigt at vide hvad der er tilfældet. Man skal også have *værdi*begreber, der handler om hvad man anser for godt og dårligt. Og her opstår der det problem at ethvert menneske tror på *flere* værdier - og at disse værdier langt fra altid lader sig forene. I et spørgsmål om miljøsager vil der ofte være økonomisk værdi involveret - man vil f.eks. gerne have skovdrift i et område for at bevare arbejdspladser. Men samtidig kan der være naturværdier involveret, som f.eks. at visse dyrearter vil uddø hvis skovdriften fortsætter. De fleste mennesker tror på begge slags værdier - de vil gerne bevare arbejdspladser, men også dyrearter. I spørgsmålet om fri narkotika er der f.eks. den værdi at kontrolleret uddeling af visse stoffer kan reducere kriminaliteten og forbedre livskvaliteten for stofbrugere - men en anden slags værdi, som man kan kalde etisk eller kategorisk, siger at man ikke skal give skadelige stoffer til andre mennesker. Hvad er så den rigtige politik? Det er der ingen formler for. Det er noget hver enkelt må afgøre med sig selv - helst efter at have overvejet spørgsmålet og sat sig ind i fakta. Det er ikke muligt at argumentere deduktivt, dvs. tvingende, om den slags spørgsmål. Lidt højstemt kan man sige at vi har demokrati så enhver kan stemme på hvad de synes er det rigtige.

DEN TVINGENDE KRAFT

Alligevel længes mange mennesker, ikke mindst intellektuelle, efter deduktiv og tvingende argumentation. Den har, som Adam Smith forstod, en dyb fascination, den er simpelthen mere "engaging". Og masser af tænkere fortsætter da også med at fremsætte teorier der går på at de kan *bevise* at man i et sådant tvivlsspørgsmål er 'tvunget' til at vælge én bestemt holdning.

Den kommunistiske bevægelse i det 20. århundrede var bare én af de bevægelser der mente at kunne opstille deduktivt tvingende argumentation om hvad der skulle gøres her i verden. Man kan sige at Sovjetkommunismen blev en deduktiv tænkning der satte sig enorme spor, også fysisk, med ensidig vægtlæggen på industrialisering, kollektivisering, intern terror - og bl.a. med anlæg af enorme, lige gader, lejekaserner og kolossale, katedralagtige højhuse. De fleste finder i dag at stalinismens himmelstræbende mastodontbygninger er hæslige, medens f.eks. middelalderens gotiske katedraler er storladne. Men egentlig er begge slags bygningsværker fysiske udtryk for at én bestemt synsmåde på verden ansås for at have tvingende kraft.

En tænker der kendte kommunismen godt, var filosofen Isaiah Berlin (1909-97), der også var jøde, og som flygtede fra det sovjetiske Letland til England, hvor han blev professor i Oxford. Han blev især kendt for at have skrevet om det man ofte kalder værdiernes 'pluralisme'. Det er den opfattelse at ethvert menneske handler ud fra en *flerhed* af værdier der ikke kan reduceres til ét princip, og som i forhold til konkrete afgørelser kan trække i hver sin retning. Og han advarede i sine essays om hvilke katastrofer det plejer at medføre hvis man vil gennemtvinge ét princip som det ene fornødne.

Nogle af Berlins centrale tanker blev første gang publiceret i 1958. Her er et interessant sammentræf. I 1958 udkom også et hovedværk hvis grundidé var at al den argumentation der handler om menneskelige værdier og beslutninger, netop *ikke* kan være tvingende. Det var *Traité de l'argumentation: La nouvelle rhétorique*, skrevet af den belgiske filosof Chaïm Perelman sammen med sociologen Lucie Olbrechts-Tyteca. Dette værk grundlagde den såkaldte 'ny-retorik' - en lære om hvordan mennesker argumenterer. Perelman var af polsk-jødisk afstamning, aktiv i modstandsbevægelsen under Anden Verdenskrig, derefter professor i Bruxelles. Hans første store forskningsprojekt, *De la justice* (1945), var at finde en logisk bevisførelse for en retfærdig måde at fordele samfundets goder på. De fordelings- eller retfærdighedsprincipper som han undersøgte, var disse: Alle skal have det samme; alle skal have efter hvad de fortjener; alle skal have efter hvad de yder; alle skal have efter deres behov; alle skal have efter deres rang; alle skal have det som loven tildeler dem. Man kan tænke sig endnu flere, f.eks. at alle skal have alt hvad de kan skaffe sig.

Resultatet af undersøgelsen er at *alle* de analyserede principper for retfærdighed kan gøres gældende med en vis vægt; men man kan ikke deduktivt føre bevis for et enkelt af dem på bekostning af de andre. Det eneste man deduktivt kan nå frem til, er et helt abstrakt begreb om at ens tilfælde skal behandles ens. Der er altså intet logisk tvingende svar på hvad der konkret er retfærdighed.

DET TVINGENDE ARGUMENT

Projektet lå på linje med fremherskende tendenser i det 20. århundredes tænkning, især den *positivistiske* synsmåde, der bl.a. afviser at der findes almengyldige retfærdighedsnormer; ret er slet og ret den 'gældende ret'. Dette synspunkt fremførtes også af bl.a. den danske retsfilosof Alf Ross, der spillede en stor rolle i uddannelsen af danske jurister i årtier. Men Perelman gik ikke i den positivistiske retning og opgav ikke sin forskning om begrundelse af værdier. For en mand der havde sat livet på spil imod nazismen, lå det næppe lige for at anse udsagn om værdier for meningsløse. Selvom vi ikke kan *bevise* hvad der er det rette at gøre i en given situation, så *har* mennesker værdier. Og vi kan *argumentere* om vore handlinger ud fra disse værdier; et samfund hvis værdier og love alene var bestemt af en herskers vilkårlige beslutning, ville man jo ikke ønske at bo i.

Sammen med Olbrechts-Tyteca gik Perelman så i gang med et andet projekt: Hvordan argumenterer folk rent *faktisk* om værdier, hvor man ikke kan 'bevise' at man har ret? Han havde stiftet bekendtskab med den retoriske tradition fra Aristoteles og frem, og den var han i samklang med; frem for at konkludere at man ikke kan argumentere om værdier (hvad mange andre filosoffer i den tid mente), konstaterede de at det *gjorde* folk – og opgaven var så at studere hvordan. Argumentation, fandt de, er ikke deduktiv bevisførelse. Argumentation beskæftiger sig med temaer hvor der kan siges noget både for og imod enhver given konklusion; derfor kan den ikke være tvingende. I stedet drejer den sig om at vinde øget *tilslutning* hos modtagerne. Temaer hvorom der kun kan argumenteres retorisk, findes typisk inden for den politiske, etiske og retlige sfære, men også når mennesker til daglig diskuterer hvilke afgørelser de skal træffe.

Umuligheden af at *bevise* hvilken handling der er den rette i en konkret situation, er illustreret i et kendt eksempel fra *Eksistentialisme er humanisme* af Jean-Paul Sartre (1946). En studerende kom under Anden Verdenskrig til Sartre for at få råd: Skulle han slutte sig til de Frie Franske Styrker i England for at bekæmpe nazismen - eller blive hos sin svagelige mor, som havde brug for ham hjemme i Frankrig? Sartre kunne, uanset al hans filosofiske kundskab, kun henvise ham til hans eget valg.

Samme år som afhandlingen om den ny retorik udgav den engelske filosof Stephen Toulmin en bog der trak i samme retning: *The Uses of Argument* var bygget på den idé at kvalitet eller gyldighed i argumentation er af mange arter og findes i mange grader, afhængigt af område ("field") og af den konkrete kontekst. Og den består ikke i at konklusionen følger deduktivt af

argumenterne (sådan som talløse filosofiske og logiske lærebøger har doceret - blandt andet dem der gerne blev brugt i kurset ”Filosofikum”, der indtil 1971 var obligatorisk for alle universitetsstuderende i Danmark).

Toulmins tænkning gør op med 300 års tænkning om argumentation, nemlig med den opfattelse der går tilbage til Descartes, og som bl.a. kaldes rationalismen; Toulmin kalder den også "modernismen". Det er troen på at man på alle områder af menneskelig tænkning kan bruge den 'geometriske' tænkning som forbillede – dvs. at slutte sig deduktivt til absolut og universel viden, som man har gjort i geometrien siden de gamle grækere. Dette ideal har ifølge Toulmin været en skøn dagdrøm for den vestlige tænkning og videnskab lige siden. Det er også, mener Toulmin, forbundet historisk og åndeligt med den enevældige statstænkning, der fra samme tid kom til at præge Europas regimer med deres statsreligioner, etc.

DEN RIGTIGE ARGUMENTATION

Perelmans og Toulmins tænkning om argumentation kom til at indvarsle et bredt opgør med den deduktivt baserede forståelse af argumentation - der siger at et argument kun er godt hvis det er tvingende, og at man kan og skal have tvingende argumenter inden for alle livsforhold.

Drømmen om det tvingende argument dukker alligevel op igen og igen, også på uventede steder.

Den nulevende tyske filosof Jürgen Habermas er blandt de vigtigste tænkere når det gælder demokratiets og samfundets indretning. Han kortlagde i 1960'erne den ”borgerlige offentlighed”s opståen - dvs. det at almindelige mennesker mødtes på cafeer o.l. og *argumenterede* om samfundsspørgsmål, og at der udkom aviser og tidsskrifter med samfundsdebat. Den åbne samtale er stadig hans ideal. Fra 1970'erne har han udviklet en idé om den ”ideale samtalsituation”, hvor mennesker frit og uden ydre tvang eller begrænsninger kan tale sig frem til forståelse og enighed. Det er i sådanne samtaler at 'sandhed' kan opstå - den findes ikke ude på et metafysisk sted, som hos Platon. Men denne tanke om at de rette indsigter og beslutninger kan opstå ud af den rette form for samtale, forudsætter til gengæld at de samtalende bliver enige, dvs. når konsensus. Og det gør de da også under de rette, ideale betingelser, mener Habermas. Så opstår det han kalder ”det bedre arguments ejendommeligt tvangfri tvang”. Gang på gang bruger han denne vending. Ydre tvang og bindinger er den store fjende i Habermas' tænkning om den demokratiske samtale - men til gengæld vil det bedste argument tvangfrit fremtvinge sand erkendelse og enighed - også om handlinger og beslutninger. Med andre ord, vi møder igen drømmen om at 'rigtig' argumentation er deduktivt tvingende. Reelt synes det altså som om reel uenighed om f.eks. politiske eller etiske spørgsmål

ikke skulle være mulig, eller i hvert fald ikke legitim, hvis vi blot diskuterer på den rette måde længe nok.

DEN SMITH'SKE MEKANISME

Og det som den økonomiske videnskabs fader, Adam Smith, fastslog, gælder stadig: ”det giver os fornøjelse at se alle de fænomener som vi anså for de mest uforklarlige, deduceret ud fra et eller andet princip”. Den fornøjelse oplever mange nutidige økonomer formentlig også. Tænk tanken CEPOS har formået at trænge effektivt igennem i det danske mediebillede. I 2012 blev CEPOS’ cheføkonom, Mads Lundby Hansen, af *Politiken* udpeget som årets mest citerede danske økonom. Han var også blandt ”de mest dagsordensættende debattører i 2012”. Hans indlæg og analyser udmærker sig netop ved den Smith’ske mekanisme: De deducerer alt muligt ud fra ganske enkle grundprincipper og fastslår det som om det fulgte med tvingende, mekanisk nødvendighed.

Sådan her skrev Lundby Hansen den 6.1.2013 i *Berlingske*:

LØKKES OG THORNINGES reformer (tilbagetrækningsreform, dagpengereform, skattereform etc.) vil tilsammen udgøre ca. 135.000 personer. Det vil øge vækstpotentialet lidt frem mod 2030, men ikke mere end at Danmark blot vil have den sjette laveste forventede velstandsudvikling ud af 34 OECD-lande frem mod 2030. Skal vi de kommende to årtier have samme forventede velstandsudvikling som i Sverige, Finland og Norge, skal der gennemføres reformer, der øger beskæftigelsen med 300.000 personer.

Her kan man notere sig den udtryksmåde at de nævnte reformer vil *udgøre* ca. 135.000 personer (dvs. øge beskæftigelsen med 135.000). Reformen, som jo er økonomiske tiltag, omtales som om de *er lig med* disse personer; de *udgør* dem. Personerne er lig med tal i en deduktiv økonomisk kalkule; de er i en vis forstand ikke længere personer.

Man ser også hvordan det fremføres som en automatisk naturlov at visse yderligere 'reformer' (dvs. beskæringer af overførselsindkomster) *uden videre* vil øge beskæftigelsen med 300.000. Det er som om der ikke kan spille andre faktorer ind; hvis man skærer overførselsindkomster x kroner ned, *vil* beskæftigelsen stige med y jobs. Udbuddet af jobs – og økonomiens tilstand i øvrigt – synes ikke at være faktorer i ligningen; kun motivationen hos modtagere af overførselsindkomster synes at have betydning, og den afhænger bare af én faktor: det man kan tjene ved at "tage et job".

CEPOS' analyser er fulde af den slags formuleringer. Men der er mange andre eksempler på at fascinationen af deduktiv tænkning lever i moderne økonomi og politik. Og den *er* jo fortryllende – helt bogstaveligt. Man kan opleve den som en forførende magt.

Stalins uhyrlige skyskrabere med tårne og spir og middelalderens pragtfulde katedraler kan, forskellene til trods, egentlig ses som udtryk for det samme: at mennesker har været dybt grebet af en tankemagt – fordi den præsenterede sig som tanke-*tvang*.